

МРНТИ 10.23.45

М.А.Жолаева¹, Г.Д.Аманова², К.Ж. Садуакасова³

¹⁻³Д.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
(E-mail:r.zholaeva@mail.ru, agd65@mail.ru, kunsulu_sz@mail.ru)

Сызықтық емес жүйеде әділ құн есебіндегі аудиторлық есептердің біркелкілігі

Аңдатпа. Мақалада сызықтық емес жүйеде әділ құнды есепке алу контекстінде негізгі аудиторлық мәселелерді жүзеге асырғаннан кейін BIG4 аудиторлық есептерінің біркелкілігін зерттейді. Әдіснамасында мәлімделген аудиттің негізгі мәселелері және инвестициялық меншіктің әділ құнына қатысты процедураларға, әсіресе басшылықтың бағалауларына қарсы шығуға және бағалау мамандарын пайдалануға байланысты процедураларға назар аударамыз. Зерттеудің бірегейлігі мәліметтер 2021-2023 жылдар аралығындағы жылжымайтын мүлік секторының 235 бөлек аудиторлық есептерінен тұрады және қарастырылған елдер жылжымайтын мүлік компанияларының 60% қамтиды. Біз, «үлкен төрттік» аудиторлық компаниялар өздерінің аудиторлық есептерінде біркелкілік жоқ екенін анықтадық. «Үлкен төрттік» аудиторлық фирмалары арасында басқарушылық бағалау мәселесі мен аудиторлық процедуралар саны туралы есепте статистикалық маңызды айырмашылығы бар екендігі байқалды. Біз, сондай-ақ аудиторлардың аудиттің негізгі мәселелері туралы есеп бергенде заңды шығу тегі, жалпы құқығы маңызды рөл атқаратындығы анықталды. Зерттеу нәтижелері есептілік бойынша аудит пен әдебиеттің ағымдағы сапасына өз үлесін қосады.

Түйін сөздер: үлкен төрттік, әділ құн, инвестициялық жылжымайтын мүлік, аудиттің негізгі мәселесі, бағалау мәселесі, менеджмент, мамандарды тарту.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2789-4320-2023-3-341-355>

Кіріспе

Цифрлық өзгерістер дәуірінде сызықтық емес жүйе сызықтық жүйемен алмастырылады және бұл аудит сапасын бағалау кезінде BIG 4 аудиторлық фирмалар біртұтас ұйым ретінде қарастырылды. У.Б.Баймұратовтың (2005) пікірі бойынша топтасқан BIG4 аудиторлық фирмаларының көптеп жойылу қаупі бар (бедел капиталына байланысты) деген болжамға негізделді, соған байланысты «үлкен төрттік» аудиторлық фирмаларын BIG 4 еңбейтін ұйымдарға қарағанда жоғары сапалы аудит жүргізуді итермелейді. Аудит сапасы нақты анықталмағанымен, әртүрлі зерттеулер BIG4 аудиторлық фирмаларының аудит сапасы BIG4 еңбеген аудиторлық фирмаларға қарағанда жақсырақ жүргізетінін көрсетті. «Үлкен төрттік» аудиторлық фирмалар аса сапалы жұмыс жасайтын кәсіпорындарды терең қалта гипотезасы болжамына байланысты «Үлкен төрттікке» жатпайтын аудиторлық фирмаларға қарағанда үлкен сот ісін бетпе-бет жүргізуде (Krishnan et al., 2017).

Аудит сапасының нақты бір мағынада анықтамасы жоқ, бірақ кейбір реттеуші органдар аудит сапасының шеңберін орнатты және аудит сапасының элементтері туралы жалпы түсінік пайда болды. Аудиторлық есептерді бір бағытта зерттеудің (аудит сапасын ұсыну) аудиторлық есептеріндегі тұжырымдардың маңыздылығы болып танылады (Bedard et al.,2019).

Аудиторлық есептердің сапасына қатысты алдыңғы зерттеулер аудит сапасының бір элементін көрсетті. Сонымен қатар, айқын және ашық есептілігі аудит сапасының сипаттамасы болып саналады (Segal,2019). Сондай-ақ, ашық есептілік орындалған аудиторлық рәсімдер шеңберінен шығатын жағдайларда аудиторлық стандарттар сипаттамасымен түсіндіріледі, соған сәйкес аудит сапасын арттыруы мүмкін (Jermakowicz et al.,2018).

Ағымдағы зерттеуде аудиттің негізгі проблемаларын енгізуден кейін «үлкен төрттік» аудиторлық есептерінің біртектілігі бізді ерекше қызықтырады. «Үлкен төрттік» аудиторлық фирмалары аудит сапасы бойынша біртекті топ болып саналған кезде, аудиторлық есептердің ашықтығы немесе сипатталған аудиторлық процедуралар арасында айтарлықтай сапалық айырмашылықтар елеулі болмауы тиіс. Дегенмен аудит стандарттары аудиттің негізгі мәселелері бойынша есеп беруге арналған шаблондар ұсынбаса да, олар аудит жүргізу тәртібін және аудиторлық жұмысты айқындайды (ХАС701 - тәуелсіз аудитордың есебінде аудиттің түйінді мәселелерін ұсыну). Егер, талап етілетін аудиторлық процедуралар есептілікке әсер, есеп берудің ашықтығы BIG4 аудиторлық фирмалар мен басқа аудиторлық ұйымдар арасында сол деңгейде қалады және аудит сапасы дәйекті және жоғары сапалы болады деп біз болжай аламыз (IAASB,2015).

Алдыңғы зерттеулер көрсеткендей, «Үлкен төрттік» аудиторлық фирмалары аудит сапасына қатысты біртекті топ ретінде екенін білдіреді. Бұрын, «үлкен төрттік» аудиторлық фирмалар арасындағы айырмашылықтар қаламақы деңгейінде, салалық мамандандыру және айқындық туралы есептерде танылды деп есептелді. Алайда, BIG4 аудиторлық фирмалары арасындағы аудит ретіндегі айырмашылықтар соңғы уақытта зерттелмеген.

Біз осы мақалада BIG4 аудиторлық есептерінің біртектілігіне эквивиальдық тұжырымдамасын пайдалана отырып жүзеге асырамыз, яғни әр түрлі бастауыш жағдайында және әр түрлі тәсілдермен түпкі нәтижелерге қол жеткізілуі мүмкін. Эквивиальдық – бұл жоғары өнімділікке қол жеткізу үшін ұйымдастырушылық дизайнды стратегиялық таңдау. Эквивиальдық мәселе туралы сұрақ эквивиальдық тудыратын ұйымдастырудың негізгі процестері айналасында бірдеңгейлігіне айналады. Өйткені ағымдағы зерттеудің алғышартының ерекшелігі, барлық BIG4 аудиторлық фирмалары, жоғары сапалы аудиттерді, яғни жоғары сапалы аудиттердегі эквивиальдықты сақтауға ұмтылатындықтан, бізді BIG4 аудиторлық фирмаларының процестері (аудит бойынша аудиторлық есептеріндегі негізгі мәселелері) сапаны тексеруді кезінде жылжымайтын мүлік секторындағы айырмашылығын қалыптастыру ерекше қызықтырады.

Алдыңғы зерттеулер көрсеткендей, елдердің заңды шығу тегі аудиторлардың мінезіне (жүріс тұрысына) әсер етеді. Инвесторларды қорғауға қатысты құқықтық негіздерінің танылуы әр түрлі болып табылады. Табыс сапасы мен инвесторларды қорғау арасындағы оң байланыс танылды және заңды шығу тегі заңды жауапкершілікті болдырмау үшін аудиторлардың мінез-құлқына әсер етуі мүмкін. Заңды шығу тегі аудиторлық есептің мазмұнына әсер етуі мүмкін (Eierle et al.,2021).

Ағымдағы зерттеуде жылжымайтын мүлік секторындағы BIG4 аудиторлық фирмалары ашқан аудиттің негізгі мәселелері бойынша аудиторлық есептердің біртектілігін қарастырады, мұндай есептерді елдегі инвестициялық жылжымайтын мүліктің әділ құны аудитімен байланыстырады. Осы елдерде биржада тіркелген компаниялар инвестициялық жылжымайтын мүлікті әділ құны бойынша тануға мүмкіндік беретін халықаралық қаржылық есептілік стандарттарын (ХКЕС 40) ұстанады және әділ құнның өзгеруі пайда мен зиянға арналған шоттар танылады.

Жылжымайтын мүлік секторы аудиторлық процедуралар мен есеп беруді егжей-тегжейлі зерттеуге тамаша мүмкіндігін ұсынады. Инвестициялық жылжымайтын мүліктің құны, әдетте, қаржы жылының қорытындылары мен жылжымайтын мүліктің баланстық құнының елеулі бөлігін құрайды (Sangchan,2020).

Сонымен қатар, алдыңғы зерттеулер жылжымайтын мүлік секторындағы инвестициялық жылжымайтын мүлік жалпы активтердің шамамен 70-80% құрайтынын мойындады, ал басқа активтер жеке негізде қатысы жоқ. Сонымен қатар, басқа бизнестің секторлары пайда немесе залал арқылы танылатын инвестициялық объектілерді немесе әділ құнның өзгеруін кеңінен пайдаланғанымен, жылжымайтын мүлік секторы жабық зерттеу ортасын қамтамасыз ете алады. Жылжымайтын мүлік шуынан басқа бизнестің өзге түрлері нәтижелеріне ықпал етпес еді. Біздің зерттеуіміз, елдегі тіркелген жылжымайтын мүлік компанияларының 60% қамтиды.

Ағымдағы зерттеу аудиторлық әдебиеттерге бірнеше жолмен өз үлесін қосады. Біз біріншіден, әділ құнды бағалау аудитіне және күрделі бағалауға байланысты мәселелерді зерттеуге үлес қосамыз. Зерттеу аудит бойынша серіктестердің сауалнамасына негізделгенімен, біздің зерттеуіміз аудиторлық есептердегі жарияланған нақты есептерге фокусталады, серіктестердің 87% әділ құнды қаржылық емес аудитке сәйкес маманды пайдаланады. Біздің нәтижелер көрсеткендей, аудиторлық есептердің 50% специалист маман тартылғанын көрсетеді. Аудиторлардың 87% мамандарды пайдаланады деп хабарланған кезде, аудиторлық есептерде жазылған мәлідемелер бұл тұжырымды растамайды. Екіншіден, біз аудиттің негізгі мәселелері бойынша есептіліктің аудиторлардың пікірлеріне және іс-әрекеттерді таңдауға нақты әсерін зерттеуге үлес қосамыз. Бухгалтерлік бағалау аудиттің негізгі мәселелері ретінде хабарланған кезде күмәнді іс-қимыл аз болатынын көрсетіңіз. Біз аудиторлардың 50% немесе одан азы жарияланған негізгі аудит мәселелері бойынша күмәнді процедуралар туралы хабарлағанын анықтадық. Үшіншіден, біз BIG4 аудиторлық фирмалары арасындағы айырмашылықтарға қатысты алдыңғы зерттеулерге үлес қосамыз, ондай компанияларды салыстыруға жаңа көзқарас береді. Зерттеулер төлем, мамандандыру және ашықтық туралы есептердегі айырмашылықтарға бағытталды. Біздің зерттеуіміз BIG4 аудиторлық фирмаларының есеп беру стилі туралы ақпарат береді, аудиторлық есептердегі мәлімделген тапсырмалардағы статистикалық маңызды айырмашылықтарды көрсетеді. Бесіншіден, біз аудиттің беделі мен сапасын жалпы зерттеуге аудитор хабарлаған жұмыстың егжей-тегжейлі дәлелдерін қосу арқылы үлес қосамыз, осылайша есеп беру кезінде бағалау мамандары мен басшылық міндеттерін пайдаланудағы статистикалық маңызды айырмашылықты көрсетеміз.

Ақыр соңында, ағымдағы зерттеуде, сондай-ақ тәжірибелі жүргізетін аудиторлар мен инспекторларға бір арнайы саладағы негізгі аудит мәселелерінің тұжырымдамалары — инвестициялық жылжымайтын мүліктің әділ құны туралы егжей — тегжейлі ақпарат береді және аудиторлық есептерді пайдаланушыларға пайдалы ақпаратты қалай беру керектігі туралы жаңа түсінік береді. Сонымен қатар, ағымдағы зерттеу күрделі аудиторлық тапсырмаларға қатысты күмәнді процедуралар туралы есептердің таралуы және аудиторлардың өз есептілігін қалай жақсартуға болатыны туралы жаңа ақпарат береді.

Мәселені тұжырымдау

Инвестициялық жылжымайтын мүлік «Жылжымайтын мүлік» секторында маңызды рөл атқарады. Әдетте, жылжымайтын мүлік секторындағы инвестициялық жылжымайтын мүлік активтердің жалпы көлемінің 70-80% құрайды (Sangchan et al.,2020). Инвестициялық жылжымайтын мүлік есебін жүргізуде ХҚЕС 40 «Инвестициялық жылжымайтын мүлік» негізінде жасалған. ХҚЕС 40 «Инвестициялық жылжымайтын мүлік» есебі: әділ құны немесе өзіндік құны бойынша екі нұсқаны көздейді. ХҚЕС 40 қарастырылған әділ құн моделі әділ құнның оң және теріс өзгерістерін ескереді және амортизацияны алып

тастағанда шығындар есебіне қарағанда пайдаға немесе зиянға құбылмалы әсер етуі мүмкін (ХҚЕС, 2019).

Өйткені, менеджерлер компанияның қаржылық жағдайы туралы көп инсайдерлік ақпарат орналастырады, менеджерлер мен иелер арасындағы ақпараттық асимметрия бар. Аудит немесе мониторинг ақпараттың сапасын арттыра отырып, басшылықтың шуыл деңгейін біржақтылыққа төмендетеді. Аудиттің мақсаты – бұл ақпараттық асимметрияны азайту және есеп берудегі менеджерлердің оппортунизмін азайту. Алайда, аудиторлық есеп инвесторлардың ақпараттық қажеттіліктерін қанағаттандырмайтындығына байланысты көптеген сыншылар болды. Есеп берудің бұл жетіспеушілігінің шешімдерінің бірі аудиторлық процедуралар туралы және аудиторлардың аудиторлық есептерді жариялау үшін аудиторлық дәлелдемелерден қалай жеткілікті жұбаныш алғаны туралы көбірек ақпарат беруді талап ету болды. Реттеуші органдар ақпараттың жеткіліксіздігі туралы шешімі аудиторды аудиторлық есептің жаңа типін ұсынуға мәжбүр етті. Есеп берудің жаңа талаптары аудиторлар мен инвесторлар арасындағы болжамы бойынша алшақтықты азайту, аудиторлық қорытындының коммуникативті құндылығын арттыруы мүмкін (Köhler, 2020).

ХҚЕС 13 әділ құн иерархиясының үш деңгейін мойындайды (ХҚЕС, 2019):

Бірінші деңгейде әділ құны нарықтық ақпаратқа негізделген;

Екінші деңгейде әділ құны бағалау мақсаттары үшін бақыланатын бастапқы ақпараттарға негізделген;

Үшінші деңгейдің әділ құны бақыланатын бастапқы мәліметтерге негізделген. Бағалаудың белгісіздігі жоғары бухгалтерлік бағалау (негізінен үшінші деңгейдегі әділ құн) қаржылық есептілікті пайдаланушылар үшін жиі қызығушылық тудырады. Үшінші деңгейдегі әділ құн басшылықтың пікірлері мен болжамдарына қатты тәуелді және сарапшыны тартуды қажет етуі мүмкін. Басшылықтың жоғары қатысуымен бағалауды маңызды тәуекелдер ретінде анықтауға болады. Басшылықтың бағалауы сонымен қатар кірісті басқару мақсаттары үшін басшылықтың біржақтылығына ұшырайды. Ақырында, басшылықтың бағалауы мүмкін, сондай-ақ алаяқтыққа да бейім. Жоғарыда келтірілген себептер инвестициялық жылжымайтын мүліктің әділ құны жылжымайтын мүлік секторындағы аудиторлық қорытындыдағы аудиттің негізгі мәселесі (АНМ) болып саналатындығын түсіндіреді.

Инвестициялық жылжымайтын мүлікті әділ құнға негізделген қаржылық есептілік негізінде бағалауға болады және әділ құнның өзгеруі пайда мен залал туралы есепте көрсетілуі мүмкін. Ашылатын инвестициялық жылжымайтын мүліктің әділ құны әдетте халықаралық қаржылық есеп стандарты ХҚЕС 13 бойынша әділ құн иерархиясында үшінші деңгейде болады. Әділ құн үшінші деңгейінде әділ құнның сенімділігіне күмән туындатады. Әділ құн есебі әділ құн иерархиясының бірінші немесе екінші деңгейлерінде орынды және қолайлы деп танылды. Өйткені, жылжымайтын мүлік компаниясының жиынтық активтеріне сәйкес келетін инвестициялық меншік активтерінің мөлшері, әдетте, айтарлықтай болғандықтан, жорамалдардың шамасы өзгеруі компания қызметінің нәтижелерінде нақты өзгерістерге әкелуі мүмкін. Осылайша, жылжымайтын мүлік компания қызметінің нәтижелері әділ құнмен есептелетін айнымалы сезімтал межеленуі.

Әділ құнды есептеуге арналған айнымалыға басшылық тікелей немесе жанама ықпал етуі мүмкін көптеген әртүрлі жорамалдар қамтиды. Нәтижесінде, аудиторлар әдетте өте белгісіз әділ құнды тексеруде қиыншылықтарға тап болады. Аудиторлар күрделі болжамдардың негізінде жатқан болжамдар арасында проблемалық заңдылықтармен көрсетілген бұрмалануларды анықтауда қиындықтарға тап болады, егер осы болжамдар жеке-жеке ақылға қонымды болып көрінсе. Зерттеуге сүйене отырып, аудитор есептілігі ережелеріне қайшы келетін кем дегенде бір дәлелді сирек анықтай алады.

Мақсаты

Зерттеу мақсаты – бұл аудиторлық есептердің әділ құны бойынша есепке алу біртектілігі ағымдағы зерттеуі қызықтырады. Аудиттің негізгі мәселелері (АНМ) бойынша аудиторлық есептерде инвестициялық жылжымайтын мүліктің әділ құны туралы есеп беретін жылжымайтын мүлік секторы BIG4 аудиторлық фирмалары арасындағы есеп берудегі айырмашылықтарды зерттеуге тамаша мүмкіндік ұсынады. Біздің білуімізше, BIG4 аудиторлық есептеріндегі айырмашылықтарға қатысты зерттеулер жоқ, олар аудиттің негізгі мәселелеріне ерекше назар аударады.

Тарихы

Компаниялар аудиттің негізгі мәселелері (АНМ) туралы қаржы жылындағы аудиторлық есептерде хабарлауға міндетті. АХС701 талаптарына сәйкес АНМ қаржылық есептіліктегі пайымдау бағыттарын, сондай-ақ олардың аудиторлар үшін неліктен маңызды екенін және аудиторлық процедуралар жариялауда жеткілікті дәлелдерді қалай жинайтынын аудиторлық есеп түсіндіреді. Аудиторлар орындалатын аудиторлық процедуралар туралы шешім қабылдаған кезде кәсіби пайымдауды қолдануы керек. Хогарт қаржылық қызметтерді пайдаланушылардың шешім қабылдау процесі туралы теория жасады. Хогарттың теориясынан кейін аудитордың аудиторлық процедуралар туралы шешімдерін аудитордың қандай процедураларды орындауды қалай таңдағанымен түсіндіруге болады.

Аудиттің негізгі мәселелерін анықтау және тәуекелді бағалау негізінде олар бойынша есептілікті ұсынуға, аудиттің негізгі мәселелері екі түрлі түрге бөлінеді: ұйым деңгейіндегі тәуекел және есептік жазба деңгейіндегі тәуекел, мұнда елеулі бұрмалану тәуекелін анықтауға негізделген және т.б. аудиттің негізгі мәселелері бойынша есептілік елеулі аудиторлық тәуекелдерге негізделген (ХАС 701), ал аудиторлық мұндай тәуекелдерді жабу процедуралары шешім қабылдауға негізделген.

Дегенмен, стандарттарды дайындаушылар аудиттің негізгі мәселелері бойынша аудиторлық есептерді жақсартуға үлкен үміт артқанымен, ықпалы үлгілік, техникалық немесе түсініксіз мәтіндерге байланысты түсініксіз болуы мүмкін, ал аудиторлық есептер инвесторлар үшін коммуникативті құндылығы төмен. Жаңа есеп беру талаптарының аудиттің өзіне әсері туралы бірнеше зерттеулер ғана аудиттің негізгі мәселелері бойынша есеп беру талаптарының кейбір күтпеген салдарын көрсетті. Айталық, аудиттің негізгі мәселелеріне негізделген есеп беру бухгалтерлік бағалауда аудиторларды агрессивті қабылдауға әкелуі мүмкін. Asbahr K., және Ruhnke K.(2019) зерттеуіде аудиттің негізгі мәселесі ретінде хабарланған кезде күмәнді әрекеттердің азаюын мойындайды.

Бағалау бойынша мамандарды пайдалану және басшылықтың бағалауына қарсы шығу (даулау) аудиторлық жұмыстағы кемшіліктер деп танылса, ол туралы аудиторлар-инспекторлары хабарлайды. Инспекторлар бағалаушыдан күрделі әділ құнға талдау жасауды күтеді және олар басшылықтың жорамалдары даулы болады деп күтеді.

Біз, бірінші кезекте, аудиторлық есептеріндегі аудиттің екі негізгі мәселесіне фокусталады: басшылықтың бағалауына қарсы тұру және қаржылық есептілікті пайдаланушыға қосымша ақпарат ретінде аудиторлық қорытындыда бағалау жөніндегі маманды пайдалану. Осылайша, аудиторлар өздерінің аудиторлық есептілігіне проблемаларын қосу арқылы тексеру нәтижелерінің санын азайта алады. Алдыңғы зерттеулерге негізделген BIG4 аудиторлық фирмалары есеп беру көрсеткіштерінің бірыңғай жиынтық есепті ұстануға үйренген.

Біз 2021 және 2023 жылдар аралығындағы қаржылық есептіліктің барлық қол жетімді нұсқаларын қолмен жинақтадық. Бағалау мамандарының әділ құны және пайдалануы туралы басшылықтың пікірі туралы ақпарат аудиторлық есептерден жиналады. Содан кейін біз пайда мен зиян туралы есепте көрсетілген инвестициялық жылжымайтын

мүліктің әділ құнының және инвестициялық жылжымайтын мүліктің баланстық құнының өзгеруі туралы деректерді жинақтадық. Қаржылық мәліметтер (Refinitiv Eikon) дерекқорынан толықтырылады. Біз кез-келген айнымалылар бойынша жетіспейтін деректермен бақылауларды алып тастадық. Біздің іріктеме 127 жеке компаниядан тұрады, оның 108 – 2021 жыл және 127- 2023 жылға арналған, яғни жылына 235 бақылау.

Ағымдағы зерттеудің басты бағыты жылжымайтын мүлік секторындағы аудиттің негізгі мәселелері бойынша есеп беру болып табылады. Айнымалылардың анықтамалары 1 кестеде, статистикалық сипаттама 2 кестеде, ал елдер бойынша таңдамалы бақылаулар 3 кестеде берілген. Сонымен қатар, әр елдегі бір аудиторға REIT клиенттерінің саны, сондай-ақ елдің заңды шығу тегі 3 кестеде ұсынылған.

Кесте 1 – Айнымалылардың анықтамалары

Айнымалы	Анықтамасы
ЖАУАП	Аудиторлық есепте анықталған мәселелер саны (КАМ-Key Account Manager =негізгі клиенттерді басқару жөніндегі менеджер)
Орындауды талап ететін тапсырма	1, Егер аудиторлық есеп клиенттердің негізгі менеджерінің әділ құны туралы ақпаратты қамтыса және 0 олай болмаған жағдайда.
Специалист	1, егер аудитор бағалаушыны тартса, 0 олай болмаған жағдайда
Әділ құнның өзгеруі (FV)	Әділ құнның өзгеруі/инвестициялық жылжымайтын мүлік
Табиғи логарифмдегі активтер (LN ASSETS)	Жалпы активтердің табиғи логарифмі
Активтердің рентабельділігі (ROA)	Салықтан кейінгі пайда / шығын / жалпы активтер
Левэридж (LEVERAGE)	Кезеңдегі жалпы қарызы / жалпы активтер
Тобин Коэффициенті (Tobin's Q)	Тобиннің Q = (нарықтық капиталдандыру + жиынтық активтер - жиынтық меншікті капитал) / жалпы активтер
Құқықтық жүйесі	Заңды шығу тегі, жалпы құқығы = 1, Франция =2, Германия = 3, Скандинавия = 4

ЖАУАП – бұл біздің негізгі қызығушылық білдіретін айнымалымыз, ол аудиторлық есепте көрсетілген негізгі аудит мәселелері бойынша аудиторлық процедуралардың санын білдіреді. Инвестициялық меншіктің әділ құны аудитінің негізгі мәселесімен байланысты аудиторлық есепте анықталған мәселелердің ең көп саны 8 (сегіз), ал ең азы 0 (нөл). Мәселен, егер аудитор аудиттің барлық негізгі мәселелері бойынша қауіптенуді көрсетсе, бұл ЖАУАП 8 (сегіз) мәнін алады. Осы сегіз сұрақтың екеуі – ОРЫНДАУДЫ ТАЛАП ЕТЕТІН ТАПСЫРМА және МАМАН – еңгізілмеген аудит стандарттары. Біздің зерттеу жағдайында олар неғұрлым қызықты, өйткені олар басшылықтың әділ құн туралы пікірін даулауға және бағалау мамандарының пайдалануына қатысты. ОРЫНДАУДЫ ТАЛАП ЕТЕТІН ТАПСЫРМА 1 мәнін қабылдайды, егер аудитор әділ құн бойынша пікірге қарсы болса, 0-ге тең. МАМАН 1 мәнін қабылдайды, егер аудитор лауазымына бағалау бойынша маман пайдаланса, 0 (нөл) ондай болмаған жағдайда орнатылады.

Бізді, әсіресе BIG4 аудиторлық фирмалары арасында аудиторлардың есеп беруіндегі айырмашылықтар қызықтырады. Осылайша, біздің үлгіге тек BIG4 аудиторлық фирмалары кіреді. Біз сондай-ақ тиісті BIG4 аудиторының қатаң бағытына байланысты бірлескен аудиттерді алып тастаймыз.

Осы регрессиялық модельдерде біз аудиторлық есептілікке әсер етуі мүмкін басқару айнымалыларының жинағын ұсынамыз. Өйткені, біздің назар жылжымайтын мүлікке шоғырланған және тәуелді айнымалыларымыз әділ құнмен байланысты болады, біз әділ құнның өзгеруінің абсолютті шамасын әділ құнның өзгеруіне (FV) дейін бөлеміз. Сонымен қатар, біз аудиторлық зерттеулерде қолданылған бақылау құралдарына тән фирмаға қосамыз. Біз фирманың мөлшерін бақылаймыз, ол жалпы табиғи логарифмдегі активтер (LN ASSETS), активтердің рентабельділігі (ROA), Леверидж (LEVERAGE) және Тобин коэффициенті (Tobin's Q) болып табылады.

Біз, Тобин коэффициенті (Tobin's Q) қолданамыз, өйткені баланстық құн мен нарықтық құнның арақатынасы меншікті капиталды теріс бақылауларға байланысты экстремалды мәнді иеленеді. Алдыңғы аудит әдебиеттерінде елдің құқықтық жүйесі аудиторлардың жұмысына әсер етуі мүмкін екендігі көрсетілген. Сондықтан, біз асығып, талдауымызға заңды шығу тегі жалған құжаттарды қосамыз.

Біз деректеріміздің экстремалды мәндері жоқ екенін 2 кестеден көреміз.

Кесте 2 – Статистикалық сипаттамасы

Айнымалы	N	Орташасы	Стандарттық ауытқуы	Статистикалық функция Min	Статистикалық функция Max
Жауабы	235	4,55	1,397	x	8
Орындауды талап ететін тапсырма	235	0,28	0,47	x	1
Специалист	235	0,51	0,51	x	1
Әділ құнның өзгеруі (FV)	235	0,044	0,067	-0,409	0,291
Табиғи логарифмдегі активтер (LN ASSETS)	235	15,509	5,14	6,874	25,799
Активтердің рентабельділігі (ROA)	235	0,052	0,064	-0,620	0,232
Леверидж (LEVERAGE)	235	0,361	0,166	x	1,565
Тобин Коэффициенті (Tobin's Q)	235	1,653	4,97	0,466	63,54
EY	51	23%	Жалпы құқығы	93	40%
PWC	67	28%	Франция	56	24%
KPMG	63	26%	Германия	37	18%
Deloitte	54	23%	Скандинавия	49	18%
Жиыны:	235	100%	Жиыны:	235	100%

Ескерту: айнымалылардың анықтамалары 1 кестеде келтірілген.

Стандартты ауытқулар орташа мәндерін салыстырғанда ақылға қонымды болып табылады. Біздің деректерімізде «үлкен төрттік» әрбір аудиторы үшін 50-ден астам бақылауы бар. Біздің бақылаулар PWC 28,5% қамтиды. «Үлкен төрттіктің» тиісті үлестері сәйкесінше басқа аудиторлар KPMG, Deloitte және EY 26,8%, 23,0% және 21,7% құрайды. Біздің бақылаудың көпшілігі (39,6%) жалпы заңды шығу тегі бар 23,8% Француз, 15,74% Неміс және 20,85% Скандинавия елдеріне тиесілі.

Әр елдегі бір аудиторға шаққандағы REIT клиенттерінің саны, сондай-ақ елдің заңды шығу тегі 3 кестеде ұсынылған.

Кесте – 3 Елдер бойынша іріктемелі бақылаулар ұсынылған

Елдер	1 = EY	2 = PWC	3 = KPMG	4 = Deloitte	Жалпы жиыны	Заңды шығу жері (мекені)
Австрия	3	x	2	2	7	Германия
Бельгия	8	7	x	6	21	Франция
Монғолия	x	1	x	x	1	Жалпы құқығы
Қазақстан	1	x	1	2	4	Германия
Өзбекстан	x	3	x	x	3	Германия
Финляндия	2	x	6	x	8	Скандинавия
Франция	x	x	2	1	3	Франция
Германия	x	3	11	1	15	Германия
Ұлыбритания	14	20	19	24	77	Жалпы құқығы
Греция	x	3	x	x	3	Франция
Қытай	x	3	1	2	6	Жалпы құқығы
Италия	2	1	x	x	3	Франция
Люксембург	x	x	2	x	2	Франция
Тажікстан	x	5	1	x	6	Жалпы құқығы
Нидерланды	5	4	3	x	12	Франция
Норвегия	1	2	4	2	9	Скандинавия
Польша	x	x	x	2	2	Франция
Испания	x	5	x	5	10	Франция
Швеция	7	7	6	9	29	Скандинавия
Әзірбайжан	8	x	4	x	12	Жалпы құқық
Қырғызстан	x	1	1	x	2	Германия
Жалпы жиыны	51	67	63	54	235	

Ескертпе: Елдегі бір аудиторға REIT клиенттерінің саны. Ел және заңды шыққан елдер бойынша бақылаулардың жалпы саны <https://ifdyurta.me/ru/invest/reits>

Зерттеу әдістері

Есеп берудегі аудиторлардың жұмысын салыстыру үшін топтар арасындағы ЖАУАПтардың орташа мәндерін салыстыруға дисперсия факторының бір жақты талдауын қолданамыз. Біз сондай-ақ, Бонферронидің жұптық топтық салыстыруларға арналған арнайы статистикасы ұсынамыз. Жауаптардың таралу сипатын (0-8) қарастыру үшін біз сонымен қатар параметриялық емес тест Крускал –Уоллис және жұптық салыстыру үшін Данн дәрежелерінің қосындысын ұсынамыз. Соңында, ОРЫНДАУДЫ ТАЛАП ЕТЕТІН ТАПСЫРМА және СПЕЦИАЛИСТ жағдайында біз хи-квадрат тест статистикасы бар кросс-кестелерді ұсынамыз. Біз ЖАУАП үшін реттелген ОРЫНДАУДЫ ТАЛАП ЕТЕТІН ТАПСЫРМА және СПЕЦИАЛИСТ жағдайында екілік логит моделін және көп өлшемді талдау маманын қолданамыз. Екі жағдайда да логит моделі тәуелді айнымалының биномдық немесе реттелген номиналды сипатына байланысты және біздің аудиторлық айнымалылар дихотомиялық болғандықтан ақылға қонымды. Реттелген логит моделінде ЖАУАП категориялары тең қашықтыққа деп болжап отырмыз. Біз сондай-ақ бір немесе бірнеше ел біздің нәтижелерімізге әсер етуі мүмкін екенін қарастыру үшін елдер бойынша манекендерді пайдалана отырып талдауымызды жүргіземіз. Біз елдердегі айырмашылықтарды бақылаудың балама құралы ретінде заңды шығу тегі туралы жалған

деректерді талдауымызға қосамыз. Біздің деректер аудиторлардың салалық мамандануын байқауға мүмкіндік бермейді. Біз тиісті тұтынушы нөмірлері бар елдер бойынша таңдаулы статистикамызды 3 кестеде ұсынамыз. Дайын жылдық макеттер, сондай-ақ енгізілген модельге және фирмалар деңгейіндегі стандартты қателер топтастырылған. Біздің регрессиялық модельдің сызықтық нұсқасы 1 теңдеуде ұсынылған.

$$Dep_{i,t} = \beta_0 + \sum_{k=1}^4 \beta_k (\text{Аудитор}_k) + ctrl_{i,t} + \beta_1 \text{ жыл } 2023 + \sum_{m=1}^{21} \beta_m (\text{Елдер}_m), \quad (1)$$

Мұндағы, Dep – бұл Жауап, Орындауды талап ететін тапсырма, Специалист, ал аудитор – әрбір аудиторлық компания үшін жетекші тұлға. Жалпы заң бойынша заңды шығу тегі регрессияда анықтамалық категория ретінде қарастырылады, ал «Делойт» BIG4 фирмалары үшін анықтамалық категория болып табылады.

Нәтижелер

Біз, талдауды аудиторлардың жауаптарын салыстырудан бастаймыз. Аудиторлардың әр тобы үшін орташа мәндер мен орташа дәрежелер 4 кестеде көрсетілген.

Кесте – 4 жауаптарды жұптық салыстыру статистикасы

		1	2	3	4
1 EY (n=51)	Орташасы Орташа дәрежесі	4,078 94,67	X X	X X	X X
2 PWC (n=67)	Орташасы Орташа дәрежесі	0,28 -1,34	4,357 111,17	X X	X X
3 KPMG (n=63)	Орташасы Орташа дәрежесі	0,60 -2,30	0,33 -1,046	4,683 123,35	X X
4 Deloitte (n=54)	Орташасы Орташа дәрежесі	0,98 -3,68	0,70 -2,56	0,37 -1,54	5,057 142,27
(n=235)	Дисперсиялық талдау факторы F= 5.17 Краскел-Уоллис Критерийі $\chi^2 = 13.949$	X	X	X	X
* p < 0,1. ** p < 0,05. *** p < 0,01.					
Ескерту: айнымалылардың анықтамалары 1-кестеде келтірілген.					

Жұптық салыстыру статистикасы - орташа айырмашылықтар үшін Бонферрони және дәрежелер үшін Даннның дәрежелік тесті қолданылады. Біз, ЖАУАПТЫҢ орташа мәндеріндегі айырмашылықтарды байқаймыз. «Делойттың» ең жоғары мәні - 5,056, KPMG - 4,683 және PWC - 4,358, EY - ең төменгі мәні - 4,078. Тест талдау факторы дисперсии F (F = 5,17) және Краскел-Уоллис критерийі ($\chi^2=13,949$) топтар арасындағы айырмашылықтарды зерттейді. Бонферрони тесті Deloitte пен EY және PWC арасындағы жұптық салыстыру тестінде айтарлықтай айырмашылықтарды көрсетеді. Даннның дәрежелік сома сынағы «Делойт» пен кез келген басқа BIG4 аудиторлық фирмасы арасындағы айтарлықтай айырмашылықтарды көрсетеді (Deloitte мен KPMG арасындағы 90% деңгейінде айырмашылық маңызды). Сондай-ақ, EY мен KPMG, және де EY мен PWC арасында айтарлықтай айырмашылық бар. Соңғысы 90% деңгейінде маңызды.

Енді біз жауап ұпайының жоғарылауына әкелуі мүмкін бұрын белгілі мәселелерді бақылау үшін реттелген логит регрессиясына көшеміз. Реттелген логит-модельдердің нәтижелері 5 кестеде келтірілген (логиттік регрессия (logit model)-логистикалық функция арқылы қызығушылық тудыратын оқиғаның ықтималдығын болжау үшін қолданылатын статистикалық модель. Логит регрессия екілік таңдау модельдеріне жатады).

Кесте - 5 реттелген логит-регрессия

	(1)	Мүмкіндік қатынасы (OR - odds ratio)	(2)	OR	(3)	OR
1 EY	-1,365 (0,482)	0,255	-1,14 (0,5)	0,323	-1,24 (0,46)	0,291
2 PWC	-0,912 (0,378)	0,402	-1366 (0,55)	0,256	-0,991 (0,39)	0,372
3 KPMG	-0,582 (0,419)	0,559	-0,25 (0,505)	0,785	-0,39 (0,43)	0,684
Активтер (LN ASSETS)	0,007 (0,032)		0,040 (0,045)		0,023 (0,034)	
Әділ құнның өзгеруі (FV)	2,674 (2,553)		1,720 (3,352)		4,009 (2,412)	
Активтердің рентабельділігі (ROA)	-1,985 (3,639)		-0,16 (4,07)		-2,084 (3,227)	
Леверидж (LEVERAGE)	-0,456 (1,109)		0,85 (1,47)		0,96 (1,29)	
Тобин Коэффициенті (Tobin's Q)	-0,013 (0,015)		-0,005 (0,014)		-0,012 (0,014)	
Жалпы құқығы						
1Франция					-0,791 (0,373)	0,453
2 Германия					-1,683 (0,474)	0,186
3 Скандинавия					- 1 , 0 7 4 (0,704)	0,341
Жылдық тіркелген әсерлер	Болды		Болды			Болды
Елдердің тіркелген әсерлер	Болмады		Болды			-
Жиыны	235		235			235
Псевдо R^2	0,022		0,104			0,048
* $p < 0,1$. ** $p < 0,05$. *** $p < 0,01$.						
Ескертпе: сенімді стандартты қателер жақшада берілген. Айнымалылардың анықтамалары 1-кестеде көрсетілген. Тәуелді айнымалы: Жауап. Коэффициенттер, (стандартты қателер).						
Анықтамалық санаттар аудитор үшін «Deloitte» және заңды шығу тегі үшін «Жалпы құқық» болып табылады.						

Біздің негізгі сұрағымыз, BIG4 аудиторлық компаниялары арасындағы айырмашылықтарға қатысты және біз өз модельдерімізді жыл моделі (1-3 бағандар), ел моделі (2-баған) және заңды шығу моделі (3-баған) арқылы іске қосамыз. Логистикалық модельдер айнымалылар үшін бастапқы коэффициенттерді бағалай алады және әр санат үшін коэффициенттерді бағалай алады. Басқаша айтқанда, біз жоғары ЖАУАП ұпайын алу үшін аудиторлар арасындағы мүмкіндіктерді салыстыра аламыз. Аудиторлар үшін эталондық категория – «Делойт». Біз категориялық айнымалылар үшін регрессия коэффициенттерін және (немесе) коэффициенттерді ұсынамыз. Біз нәтижелерді келесідей түсіндіре аламыз. Регрессия коэффициенті болжауыштағы бірлікке өзгеріс тәуелді айнымалының логарифмдік коэффициенттерінің өзгеруіне көбейтілген коэффициент мәнін білдіретінін көрсетеді. Интерпретация OR болжау бір бірлікке ұлғайған кезде, яғни 0-ден 1-ге ауысқанда, біріктірілген орта және төмен санаттармен салыстырғанда жоғары ЖАУАПТЫ санаттың мүмкіндіктері OR ұлғаюымен салыстырғанда бірнеше есе жоғары екенін білдіреді. Айталық, 1 бағанда коэффициент 1,365 және EY бір артқан сайын (0-ден 1-ге дейін (Deloitte-пен салыстырғанда) біз модельдегі барлық басқа айнымалыларды ескере отырып, 1,365-ке жоғары ЖАУАП алу үшін логарифмдік мүмкіндіктердің төмендеуін күтеміз. Яғни, 0-ден 1-ге ауысқанда, модельдегі барлық басқа айнымалылар тұрақты болып қалатындығын ескере отырып, жиынтық төменгі жауап жиілігімен салыстырғанда ең жоғары жауап жиілігінің 3,9 (1/0.255) ықтималдығы 3,9 есе төмен. Сол сияқты, жиынтық ең жоғары көрсеткіштердің ең төменгі жауап көрсеткішіне қатынасы 3,9 есе төмен. Біздің нәтижелеріміз «Делойтпен» салыстырғанда EY жауаптардың жоғары балл алу ықтималдығы аз екенін көрсетеді. PWC екінші жоғары ықтималдылығы (мысалы, 1 бағандағы 0,912). Бұл нәтижелер барлық статистикалық модельдерде маңызды. Біз оны Deloitte пен KPMG арасындағы айтарлықтай айырмашылықтарды байқамаймыз. Ең жоғары псевдо R^2 (0,104) елдердің моделі енгізілген 2 модельге бағыттайды. Құқықтық жүйенің моделі бар 3 модельге псевдо R^2 бар, ол 0,048-ге тең, бірақ құқықтық жүйенің моделі үшін коэффициенттер өте маңызды. Елеулі теріс коэффициенттер жалпы құқықтық жүйемен салыстырғанда басқа құқықтық ортада жұмыс жасайтын аудиторлардың негізгі аудиторлық мәселелер туралы есеп беру ықтималдығы аз екенін білдіреді. Ең жоғары псевдо R^2 (Amemiya, 1981):

$$R^2 = 1 - \frac{1}{1 + \frac{2}{n(t-l_0)}}$$

Қорытынды

Осы зерттеу сызықтық емес жүйеде «үлкен төрттік» аудиторлық компанияларды аудиторлық есептердің әділ құны бойынша есепте біртектілігі ретінде қарастыруға болатындығын анықтауға бағытталған. Біз осы сұрақты аудиторлық есептердегі негізгі аудит мәселелері бойынша қолмен жиналған деректерді пайдалана отырып зерттедік. Сонымен қатар, жылжымайтын мүлік компанияларын зерттеуіміз аудиторлардың жұмысына, әсіресе анықталған мәселелердің жалпы саны, бағалау мамандарын пайдалану және басшылықтың пікіріне қарсы тұру тұрғысынан салыстыруға мүмкіндік берді. Біздің қорытындыларымыз BIG4 аудиторлық компаниялары аудиттің негізгі мәселелері бойынша аудиторлық есептерді ұсыну кезінде бірдей мәселелерге тап болмайтыны туралы біраз түсінік береді. Аудитордың кең ауқымды сипаттайтын көптеген түсініктемелері бар. Аудиторлық есепте келтірілген диапазон және негізгі инвестициялық жылжымайтын мүлік аудиті мәселелерінің әділ құны орташа мәні 4,55 болатын 0-ден 8-ге дейін ауытқиды. BIG4 аудиторлық фирмалары хабарлаған аудиторлық процедуралар санында кейбір статистикалық маңызды айырмашылықтарды таптық. Ықтималдық есептеулерге

сүйене отырып, Deloitte аудиторлық есепті ең көп аудиторлық әрекеттермен ұсынуы мүмкін. Заңды шығу тегі нәтижелерге әсер ететініне қарамастан, біздің нәтижелеріміз әртүрлі заңды шығу тегі бар BIG4 аудиторлық фирмалары арасында статистикалық маңызды айырмашылықтарды көрсетті. Яғни, PwC жалпы құқық нормаларына сәйкес заңды шығу тегі бар Deloitte-ге қарағанда статистикалық тұрғыдан есепті аудиторлық процедуралардан айтарлықтай аз. Француздық заң жүйесінде ЕҰ және PwC Deloitte-ке қарағанда статистикалық түрде айтарлықтай аз аудит процедураларына ие болды, ал неміс заң жүйесінде ЕҰ, KPMG және PwC-де Deloitte-ке қарағанда статистикасы айтарлықтай аз хабарланған аудит процедуралары бар.

Біз аудиторлық есеп беру процедуралары үлкен төрттік аудиторлық фирмалар арасында әртүрлі екенін анықтадық. «Үлкен төрттік» аудиттік фирмалар арасындағы статистикалық маңызды айырмашылық басшылықты бағалау мәселелері бойынша есептерде табылды. Deloitte жалпы құқық дикцияларындағы басқа үлкен төрт аудиттік фирмаларға қарағанда, жауапты басқару ұпайларын статистикалық түрде жариялау ықтималдығы жоғары. Сондай-ақ, Deloitte және Франциядағы ЕҰ және PwC арасында статистикалық маңызды айырмашылықтар болды. Заңды шығу тегі француз болғандықтан, Deloitte есебі ЕҰ және PwC компанияларына қарағанда менеджментке жиі қатысты. Басшылықтың әділ құнға қатысты бағалауларына дауласу кезінде аудиторлық есептердің шамамен 28% басшылықтың бағалауларына дауласуға қатысты ұсынысын қамтиды. Басқарушылық бағалау мәселелері туралы есептер басқа «үлкен төрттік» аудиторлық фирмаларының есептеріне қарағанда статистикалық тұрғыдан айтарлықтай аз болды. Құқықтық жүйе жалпы нәтижеге әсер етеді. Құқықтық жүйелер арасындағы айырмашылықтар нәтижелерге әсер етеді. Жалпы заңы бар елдерде аудиторлар басқа құқықтық жүйелерге қарағанда басшылықтың күрделі бағалары туралы жиі хабарлады.

Біз сондай-ақ бағалау мамандарын пайдалануды зерттедік. Бағалау мамандары аудиторлық есептердің 50% айтылған, бірақ біз «үлкен төрттік» аудиторлық фирмалары арасында статистикалық маңызды айырмашылықтарды таппадық. Заңды шығу тегі аудиторлық қорытындыға әсер етпейді. Алайда, француздық заңды шығу тегі бар Deloitte ЕҰ және PwC-ге қарағанда бағалау мамандарын статистикалық тұрғыдан едәуір көбірек пайдаланды. Біздің зерттеуіміз «Үлкен төрттік» аудиторлық компаниялар арасындағы айтарлықтай айырмашылықтар туралы хабарлағанымен, біз қолданыстағы «Үлкен төрттік» аудиторлық компанияларды және аудит сапасының дәлелдерін жоққа шығара алмаймыз. Егер аудитте басшылықтың пікірі даулы болса, қателіктердің екі түрі болуы мүмкін. Аудитор 1 типті қателіктер (жалған позитивтер) пікірді дұрыс болса да даулайды деп болжайды. Аудиторлар 2 типті қателіктер (жалған теріс) пікірге қарсы емес деп болжайды. Біз аудиторлық іс-шараларды толықтыру, мәселелерді қамтуы мүмкін екенін зерттеген жоқпыз. Мұндай зерттеу реттеуші органдар үшін де маңызды, олар көбінесе аудиторлардан басшылықтың әділ құнды бағалауға назар аударуын және аудиторлардың әділ құнға қатысты басшылықтың қалауына жауап беруін талап етеді (FRC,2020;Joe,202). Аудиторлардың әділ құнды бағалауға жауаптары туралы нақты деректер болашақ аудиторлық есеп беру талаптарының жаңа аспектісін және жоғары бағаланған ақпаратқа жауап бере алады.

Біз сызықтық емес жүйеде BIG4 компанияларының аудиторлық есептерінің біркелкілігіне тепе-теңдік ұйымның функционалдық талаптарына және осы талаптарды қанағаттандыру үшін менеджерлерге қолжетімді опцияларға байланысты деп мәлімдейтін теңдік тұжырымдамасын пайдалана отырып келдік. Аудиторлық есептердегі қорытындысына сүйене отырып, сызықтық емес жүйеде теңдік тұрғысынан BIG4 аудиторлық компанияларының аудит сапасы:

(1) функционалдық талаптардағы айырмашылықтарға (әділ құнды бағалаудағы қиындықтар, әділ құнды бағалаудағы көшбасшылықтың рөлі, аудиторлық фирманың беделі және сот ісін жүргізу тәуекелі, қадағалау органдарының талаптары, және инвесторлардың талаптары) және;

(2) осы талаптарды қанағаттандыру үшін аудиторларға қол жетімді нұсқалар (аудит стандарттары, бағалау мамандарын пайдалану, аудиторлық есептер және аудиттің негізгі мәселелері).

Сызықтық емес жүйеде аудиторлық фирмалары жоғары сапалы аудитті қолдауға ұмтылатындығына сүйене отырып, біздің нәтижелеріміз бұған әртүрлі стратегиялармен қол жеткізуге болатындығын көрсетеді. Осылайша, әртүрлі контексттердегі әртүрлі аудит стратегиялары ұқсас нәтижелерге, яғни аудит сапасының эквиваленттілігіне әкелуі мүмкін деп айта аламыз.

Әдебиеттер тізімі

1. Баймуратов У.Б. Деньги и финансы: нелинейная система: Научно-популярное издание. ТОМ 1. – Алматы: Экономика, 2005. – 320 с.
2. Krishnan G. V., Ma M. S., & Yan W. Do auditors with a deep pocket provide a high quality audit? [Electron. resource.]. -2017.- URL: https://www.uts.edu.au/sites/default/files/Gopal%20Krishnan_2016%20Summer%20Conference.pdf Google Scholar. (Accessed: 11.03.2022).
3. Bedard J., Gonthier-Besacier N., & Schatt A. Consequences of expanded audit reports: Evidence from the justifications of assessments in France. // *Auditing: Journal of Practice & Theory*.-2019-. 38(3). -P.23–45. <https://doi.org/10.2308/ajpt-52339> (Accessed: 15.03.2023).
4. Segal M. ISA 701: Key audit matters — An exploration of the rationale and possible unintended consequences in a South African. // *Journal of Economic and Financial Sciences*, -2017.-10(2).-P.376–391. <https://doi.org/10.4102/jef.v10i2.22> (Accessed: 19.03.2023).
5. Jermakowicz, E.K., Epstein, B.J., & Ramamooti, S. CAM versus KAM — A distinction without a difference. // *CPA Journal*, [Electron. resource.]. -2018.- 88 (2), -P.34–40. (Accessed: 09.03.2023).
6. International Auditing and Assurance Standards Board (IAASB) Audit quality. An IAASB perspective. [Electron. resource.]. -2015.- URL: <https://www.iaasb.org/publications/international-standard-auditing-isa-701-new-communicating-key-audit-matters-independent-auditors-4> (Accessed: 12.04.2023).
7. Eierle, B., Hartlieb, S., Hay, D.C., Niemi, L., & Ojala, H. Importance of country factors for global differences in audit pricing: New empirical evidence. // *International Journal of Auditing*. -2021-. 25 (2).- P.303–331. <https://doi.org/10.1111/ijau.12222> (Accessed: 15.01.2023).
8. Инвестициялық жылжымайтын мүлік 40 (IAS) Қаржылық есептіліктің халықаралық стандарты [Электрон. ресурс.]. -2014.- URL: <https://online.zakon.kz> (жүгінген күні: 23.04.2023).
9. Sangchan P., Habib A., Jiang H., & Bhuiyan B. Fair value exposure, changes in fair value and audit fees: Evidence from the Australian real estate industry. *Australian Accounting Review*. -2020.-30.- P.123–143. <https://doi.org/10.1111/auar.12299> (Accessed: 12.04.2023).
10. Kohler A., Ratzinger-Sakel N., & Theis J. The effects of key audit matters on the auditors reports communicative value: Experimental evidence from investment professionals and non-professional investors. *Accounting in Europe*, -2020-. 17 (2).- P.105–128. <https://doi.org/10.1080/17449480.2020.1726420> (Accessed: 02.04.2023).
11. Фонд международных стандартов финансовой отчетности (Фонд МСФО) и Совет по международным стандартам финансовой отчетности. [Электрон. ресурс.]. URL: www.ifrs.org (дата обращения: 14.04.2023).
12. Asbahr K., Ruhnke K. Real effects of reporting key audit matters on auditors' judgment and choice of action. // *International Journal of Auditing*. -2019-. 23 (2).- P.165–180. <https://doi.org/10.1111/ijau.12154> (Accessed: 12.03.2023).
13. Доступ к информационным данным ресурсам Refinitiv Eikon. URL: <https://www.refinitiv.com/en/products/eikon-trading-software> (дата обращения: 10.03.2023).
14. Инвестиционный фонд недвижимости [Электрон. ресурс.] URL: <https://ifdyurta.me/ru/invest/reits> (дата обращения: 15.03.2023).
15. Financial Reporting Council (FRC). Challenge of management. [Электрон. ресурс.]. -2020.- URL: <https://www.frc.org.uk/getattachment/e297b54c-8d11-4ff7-b6c2772b06b00c15/Challenge-of-management-Letter-Final.pdf> (Accessed: 02.04.2023).
16. Joe J.R., Vandervelde S.D., & Wu Y. Use of high quantification evidence in fair value audits: Do auditors stay in their comfort zone? // *The Accounting Review*. -2017-. 92(5)- P.89–116. <https://doi.org/10.2308/acrr-51662> (Accessed: 02.03.2023).

М.А.Жолаева, Г.Д.Аманова, К.Ж. Садуакасова

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Нелинейная система однородность аудиторских отчетов в отчете по справедливой стоимости

Аннотация. В статье исследуется нелинейная система однородность аудиторских отчетов в учете по справедливой стоимости. Основное внимание уделяем процедурам, методология которых касается заявленных основных вопросов аудита и справедливой стоимости инвестиционной собственности, особенно процедурам, связанным с оспариванием оценок руководства и использованием специалистов по оценке. Уникальность исследования заключается в том, что данные состоят из 235 отдельных аудиторских отчетов сектора недвижимости за период с 2021 по 2023 год и охватывают 60% компаний по недвижимости в странах. Мы обнаружили, что аудиторские компании «большой четверки» не имеют единообразия в своих аудиторских отчетах. Существует статистически значимая разница между аудиторскими фирмами «большой четверки» в отчете о проблеме управленческой оценки и количестве аудиторских процедур. Мы также обнаружили, что юридическое происхождение играет важную роль, когда аудиторы сообщают об основных вопросах аудита. Результаты исследования вносят свой вклад в аудиторскую отчетность и текущее качество литературы.

Ключевые слова: большая четверка, справедливая стоимость, инвестиционная недвижимость, основная проблема аудита, проблема оценки, менеджмент, привлечение специалистов.

M.A. Zholayeva, G.D. Amanova, K.Zh. Saduakasova

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Nonlinear system uniformity of audit reports in the fair value statement

Abstract. The article examines the nonlinear system uniformity of audit reports in accounting at fair value. We will focus on the main issues of the audit, the methodology of which is stated, and on procedures related to the fair value of investment property, especially those related to the challenge of management estimates and the use of appraisal specialists. The uniqueness of the study is that the data consists of 235 separate audit reports of the real estate sector between 2021 and 2023 and covers 60% real estate companies in country. We found that the Big4 audit companies do not have uniformity in their audit reports. There is a statistically significant difference between the audit firms of the Big4 in the report on the problem of managerial assessment and the number of audit procedures. We also found that legal origin plays an important role when auditors report on key audit issues. The results of the study contribute to the current quality of reporting audit and literature.

Key words: Big 4, fair value, investment real estate, the main issue of audit, the issue of valuation, management, attracting specialists.

References

1. Baimuratov U. Den'gii finansy: nelinejnaja sistema: Nauchno-populjarnoe izdanie [Money and Finance: The nonlinear system: The popular science publication]. TOM 1. (Almaty, Jekonomika, 2005,320p.)
2. Krishnan G.V., Ma M. S., & YanW. (2017). Do auditors with a deep pocket provide a high quality audit? Available at: https://www.uts.edu.au/sites/default/files/Gopal%20Krishnan_2016%20Summer%20Conference.pdf (Accessed: 11.03.2022).
3. Bédard J., Gonthier-Besacier N., & Schatt A. Consequences of expanded audit reports: Evidence from the justifications of assessments in France. *Auditing A Journal of Practice & Theory*, 38(3), 23–45(2019). <https://doi.org/10.2308/ajpt-52339>
4. Segal M. ISA 701: Key audit matters— An exploration of the rationale and possible unintended consequences in a South African. *Journal of Economic and Financial Sciences*10 (2), 376–391(2017). <https://doi.org/10.4102/jef.v10i2.22> (Accessed: 19.03.2023).

5. Jermakowicz E.K., Epstein B. J., & Ramamooti S. CAM versus KAM—A distinction without a difference. *CPA Journal*. 88 (2), 34–40-2018.
6. International Auditing and Assurance Standards Board (IAASB). (2015). Audit quality. An IAASB perspective. Available at: <https://www.iaasb.org/publications/international-standard-auditing-isa-701-new-communicating-key-audit-matters-independent-auditors-4-> (Accessed: 12.04.2023).
7. Eierle B., Hartlieb S., Hay D.C., Niemi L., & Ojala H. Importance of country factors for global differences in audit pricing: New empirical evidence. *International Journal of Auditing*, 25(2), 303–331(2021). <https://doi.org/10.1111/ijau.12222>
8. Investment Real Estate International Financial Reporting Standard 40. Available at: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31248613
9. Sangchan P., Habib A., Jiang H., Bhuiyan B. Fair value exposure, changes in fair value and audit fees: Evidence from the Australian real estate industry. *Australian Accounting Review*, 30, 123–143(2020). <https://doi.org/10.1111/auar.12299>
10. Köhler A., Ratzinger-Sakel N., & Theis J. The effects of key audit matters on the auditors reports communicative value: Experimental evidence from investment professionals and non-professional investors. *Accounting in Europe*, 17(2), 105–128(2020). <https://doi.org/10.1080/17449480.2020.1726420>
11. The International Financial Reporting Standards Foundation (IFRS Foundation) and the International Financial Reporting Standards Council. Available at: www.ifrs.org
12. Asbahr K., & Ruhnke K. Real effects of reporting key audit matters on auditors judgment and choice of action. *International Journal of Auditing*, 23(2), 165–180(2019). <https://doi.org/10.1111/ijau.12154>
13. Access to information data resources. Available at: <https://www.refinitiv.com/en/products/eikon-trading-software>
14. Real Estate Investment Fund. Available at: <https://ifdyurta.me/ru/invest/reits->
15. Financial Reporting Council (FRC). (2020). Challenge of management. Available at: <https://www.frc.org.uk/getattachment/e297b54c-8d11-4ff7-b6c2-772b06b00c15/Challenge-of-management-Letter-Final.pdf>
16. Joe J.R., Vandervelde S.D., & Wu Y. Use of high quantification evidence in fair value audits: Do auditors stay in their comfort zone? *The Accounting Review*, 92(5), 89–116(2017). <https://doi.org/10.2308/accr-51662>

Авторлар туралы мәліметтер:

Жолаева Маргарита Ахантаевна – Есеп және талдау кафедрасының PhD доцент м.а. Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан, orcid.org/0000-0002-9981-704X

Аманова Гульнара Дюсенбаевна – Есеп және талдау кафедрасының кафедра меңгерушісі, э.ғ.к., қауымдасқан профессор Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Садуақасова Кунсулу Жилкайдаровна – э.ғ.к., есеп және талдау кафедрасының доцент м.а. Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Zholayeva Margarita Akhantaevna – PhD, Associate Professor, Accounting and Analysis Department, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan, orcid.org/0000-0002-9981-704X.

Amanova Gulnara Dyusenbayevna – Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Saduakasova Kunsulu Zhilkaidarovna – Candidate of Economic Sciences, Acting Associate Professor, Accounting and Analysis Department, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.